

NAMNET TORNAEUS VÄG GENOM SLÄKTER OCH SEKLER

Av Erik Kuoksu

Publicerad i Tidskriften Meänmaa Nr. 2/2020

Tornedalska efternamn är ett kapitel för sig. De allra flesta tornedalska efternamn har sitt ursprung i gårds- och ursprungsnamn (så kallade tillnamn), och det som Michel de Montaigne på 1500-talet skrev om franska jordägares tillnamn – att de byttes ut så fort någon flyttade till en ny gård, vilket ledde till att medlemmar av en släkt kunde ha mängder av olika tillnamn, och att två helt obesläktade som efterträdde varandra på en gård kunde bära samma namn – gäller i lika hög grad för Tornedalens traditionella namnskick, som kanske enklast kan sammanfattas med att var och en själv kände vilket tillnamn som passade bäst, och även om andra kunde ha åsikter om vad någon borde heta, var det ytterst vars och ens ensak.

Namnet Tornaeus, som som ju är latin för ”man från Torneå”, alltså tornedaling, är ett tornedalskt namn med en helt egen historia, som delvis går på tvärs mot den tornedalska namnförbistringen, delvis är en exempel på den. Idag skrivs namnet på ett flertal olika sätt: Torneus, Tornéus, Thorneus och Thornéus. 393 personer över 16 år bär idag namnet i Sverige. Alla nuvarande bärare av namnet har anknytning till ett par familjer, som levde på 1700-talet, men sambandet mellan dem är mycket komplicerat:

Prästsläkten Tornaeus

Den förste med namnet var Johannes Jonae Tornaeus. Han var född i Tornedalen vid 1600-talets början. Vi vet inget om hans ursprung, men han hade en bror som var bonde och levde ännu 1681. Författaren Jean-Francois Regnard, som var på hemresa från Lappland och råkade befinna sig i Nedertorneå under Johannes Tornaeus begravning, skrev att den avlidnes bror var ”en liten gubbe med kortklippt hår och tjockt skägg och skallig på framhuvudet”. Regnard skriver vidare att inte ens ”en målares livligaste fantasi bättre skulle kunna återge Sankt Petrus. Han hade på sig en grön dräkt fodrad med gult och utan snitt. Den såg ut som ett draperi och hölls ihop med ett bälte. Jag tröttnade inte på att betrakta denne man, som var den avlidnes bror.” Troligen försökte Regnard beskriva en långkolt av den typ som på 1600-talet bars av både samer och tornedalingar.

Johannes Jonae Tornaeus själv var student i Uppsala 1625, blev fil. mag. 1632 och var kyrkoherde i Nedertorneå från och med 1640. Han fick 1643 i uppdrag att till samiska översätta Manuale Sueticum, vilken trycktes i Stockholm 1648. Han blev prost 1649, kontraktsprost 1654, och var riksdagsman 1644 samt 1647. Han skrev 1672 en beskrivning av Torne och Kemi lappmarker, vilken trycktes i Stockholm 1772.

Leonard Bygdén påstår i ”Härnösands stifts herdaminne” att Johannes Tornaeus innan han blev kyrkoherde i Nedertorneå ”under 6 à 7 år” reste i Orienten tillsammans med friherre Bengt Oxenstierna, kallad ”Resare-Bengt”, något som inte verkar sannolikt, eftersom friherrens resa till Orienten inföll redan på 1610-talet.

Johannes Tornaeus hade med sin första hustru Margareta Königsdotter sex barn; Abraham (sekreterare hos greve Bengt Oxenstierna, vilken var son till "Resare-Bengts" kusin), König (sjökaptän), Johannes (militär), Nils (+1690, andre komminister i Nedertorneå), Brita (+1730, gift med prostén Olaus Stephani Graan i Piteå) och Margareta (*1652 3/7, + i sjönöd 1696 14/9. Gift 1:o med kyrkoherde Henricus Johanni Tornström i Torneå och 2:o med den 1691 adlade majoren Niklas Girsström i Nederkalix). Sönerna var så vitt vi vet barnlösa, medan döttrarna har många ättlingar idag.

Med sin andra hustru, Margareta Andersdotter Burman (+1685) hade Johannes Tornaeus två barn: Nils (*1673, +1715, förste komminister i Nedertorneå) och Anna (gift 1:o 1695 m. Handlanden Nils Häggman i Piteå. Gift 2:o 1698 med tullnären Erik Burman i Piteå). Den sista medlemmen av denna Tornaeus-släkt var troligen komministern Nils Tornaeus dotter Margareta Tornaea (+1751 6/6), som var gift med handlanden Hans Degerman i Stockholm.

Släkten Rautio – Torneus

Under 30 år bar ingen namnet Tornaeus. På 1780-talet började fyra söner till Erik Johansson Rautio eli Aidanpää (1726-1800) och hans hustru Agnetta Mickelsdotter Kuttainen (1727-1800) på Rautio gård i Kuivakangas använda namnet Torneus. Det är okänt varför de upptog detta namn är okänt. Deras mormor Brita Anundsdotter Curtilia (gift med Mickel Persson Kuttainen i Haapakylä) var förvisso prästdotter, men hon har inget påvisbart släktskap med prästsläkten Tornaeus. På fädernet tillhör denna Torneus-släkt birkarlssläkten Jaukkuri från Mustaranta i Ruskola. Stamfadern Jöns Jönsson nämns redan 1539. Dennes sonsons sonson Lars Persson Ojanen, som flyttade från Ruskola till Kuivakangas på 1680-talet, var farfar till Erik Johansson Rautio eli Aidanpää.

Den äldste av de bröder som upptog Torneus-namnet, Zacharias Eriksson Torneus (1755-1818), var 1787 sjöman i Torneå. Han flyttade 1790 till sin hustrus hemort Nedre Paakkola i Kemi socken, och där gick det tydligen illa för honom: Vid sin död kallas han "kringgående inhysning" – han var alltså tiggare. Ingen av hans två döttrar verkar ha gift sig eller fått barn.

Den andre brodern, Olof Eriksson Torneus (1758-1836) flyttade på 1780-talet till Jukkasjärvi kyrkoby som dräng. Han fick där två söner utom äktenskapet med klockardottern Marget Johansdotter Kemi (1762-1826), av dessa överlevde sonen Olof Olsson Torneus (1786-1828), som växte upp med sin mor och styvfar Olof Larsson Kuoksu (mer om denne nedan), och därför i ungdomen kallades Olof Olsson Kuoksu. Han grundade 1813 ett nybygge på Vasikkaniemi i Kurravaara. Vid sin död var han en smått förmögen nybyggare. Från Olof Olsson Torneus son Johan Henrik Olofsson Torneus (1824-1904), kallad "Annin Heikka", härstammar en av släkterna Torneus i Kurravaara (numera nästan uteslutande bosatt i Kiruna). En annan av sönerna, Olof Olofsson Torneus (1828-1917), kallad "Vuolevi" var handlande, gästgivare och ombud för Svenska Turistföreningen i Kurravaara. Olof Olsson Torneus (1786-1828) utomäktenskaplige son Olof Olofsson (1811-1890) var dräng hos kyrkoherde Ingemar Lindstedt i Jukkasjärvi, och var enligt vad det berättas kyrkoherdens hustrus älskare och möjligen biologisk far till Lindstedts ende son. Han ökade med sin närvaro på prästgården den motvilja kyrkoherde Lindstedt redan från början kände inför Jukkasjärvi, och

bidrog på sitt sätt till att kyrkobordet i Jukkasjärvi flyttade från Jukkasjärvi till Vittangi på 1840-talet.

Olof Eriksson Torneus (1758-1836) blev 1789 klockare i Pajala socken, och var därefter bosatt i Kengis. Han gifte sig 1786 med Magdalena Larsdotter Forsman (1764-1833) och fick med henne 14 barn, varav fyra (en dotter och tre söner) överlevde barndomen. Två av sönerna (Lars Samuel och Salomon Justinus Torneus) var efter varandra klockare i Pajala. Den tredje, Hans Fredrik Torneus, var fjärdingsman i Pajala. Från Salomon Justinus Torneus härstammar släkten Torneus i Pajala församling (släktmedlemmar har bland annat bott i Kengis, Peräjävaara, Törmäsniva, Kolari, Malmberget, Kihangi och Kassa, samt i Sydamerika).

Den tredje brodern, Adam Eriksson Torneus (*1762) Var sjöman i Torneå 1794, bodde sedan en tid i Matarengi, men var från och med omkring 1797 bosatt i Piteå, där han först var sjöman och sedan skorstensfejare. 1825 sägs han vara "sjuklig och fattig". Med sin hustru Brita Andersdotter Vuolikainen hade han minst fem barn. Dottern Eva Maria Torneus (*1794) var piga i Piteå och fick fyra barn utom äktenskapet. Vad det blev av dem har jag inte lyckats lista ut. Hennes bror Erik Daniel Torneus (*1800) gick det bättre för: Han slutade sina dagar som skeppare i hemstaden. Från hans 10 barn härstammar släkten Torneus i Piteå – en släkt som har spritt sig till Skellefteå, Pitholm, Luleå, Gällivare och Kiruna. Släktmedlemmarna hade under 1800-talet mestadels rent borgerliga yrken som handskmakare, målare, svarvare och bokhållare.

Den yngste brodern, Per Eriksson Torneus (1766-1849), tillbringade sin ungdom i Torneå, och blev sedan sockenskomakare och klockare i Övertorneå, bosatt i Matarengi. Han hade med sin hustru Maria Isaksdotter Lempiä (1764-1808) sju barn. Från sonen Isak Persson Torneus (1792-1871) som var kyrkvärd, häradsdomare och husbonde på gården Matarengi Nr.1: Lenning härstammar släkten Torneus i Övertorneå.

Släkten Kuoksu – Torneus

Den ovannämnda Marget Johansdotter Kemi (1762-1826) var dotter till klockaren och vice kronolänsmannen Johan Hindersson Kemi och Brita Johansdotter Spett i Jukkasjärvi. Även hennes farfar, Henrik Matsson Kemiläinen, som var född i Uleåborg, var klockare i Jukkasjärvi.

Från Olof Olsson Torneus, Margets utomäktenskaplige son med Olof Eriksson Rautio-Torneus, härstammar alltså en av Torneussläkterna i Kurravaara, men de övriga Torneus-släkterna från Jukkasjärvi socken har ett annat ursprung: Marget gifte sig 1790 med Olof Larsson Kuoksu (1758-1838), som då bodde i Jukkasjärvi, men senare arrenderade byn Merasjärvi av Kengis bruk (han kom då att kallas "Meras-Olli") och slutligen följde med sin styvson Olof Olsson Torneus till Kurravaara, där han enligt sägen blev en av Jukkasjärvi sockens första potatisodlare. Han var son till gästgivaren Lars Larsson Mukka-Kuoksu och Lisa Olofsdotter Kuoksu i Kuoksu by, och tillhörde en gren av birkarlssläkten Pello, som härstammar från birkarlen Henrik Staffansson i Pello (+1561/62). Dennes sonson Jöns Andersson Mukka, som flyttade till Junosuando 1643, var farfars farfar till Lars Larsson Mukka-Kuoksu.

Marget Johansdotter Kemi och Olof Larsson Kuoksu fick sju barn (i familjen fanns också Olofs utomäktenskaplige son Johan Olsson Pitkä, som så småningom blev nybyggare i Oksajärvi). Från den äldste sonen, nämndemannen Lars Olofsson Kuoksu eli Kurravaara, härstammar bland annat den Kurravaarasläkt

som idag bär namnet Larsson, men två av Margets och Olofs söner, Henrik och Hans blev av kyrkoherde Pehr Palmgren i Jukkasjärvi utbildade till lappakateketer, det vill säga ambulerande lärare med uppdrag att följa samerna på deras vandringar och lära deras barn att läsa.

Deras lärarkarriär, som inföll kring 1820, blev inte lång, delvis på grund av att de betedde sig olämpligt (bland annat lär de ha spelat kort om brännvin), delvis på grund av att de motarbetades av missionären Anders Fjellner, som var deras förman. Wilhelm Tawe skriver ingående om detta i sin bok ”Jukkasjärvi kyrka och bygd 350 år” från 1958.

Henrik Olofsson Torneus (1798-1885) blev efter sin katekettid backstugusittare i Kurravaara. Från hans söner Johan Henrik Henriksson Torneus (1834-1911) och Lars Henriksson Torneus (1842-1918) härstammar den andra släkten Torneus i Kurravaara.

Hans Olofsson Torneus (1802-1868) bodde efter sin katekettid först i Vittangi, sedan i Kurravaara och blev slutligen backstugusittare i Jukkasjärvi. Han kallade sig av okänd anledning ”Hans Olofsson Niemi” på 1840-talet, men återgick sedan till namnet Torneus. Från hans söner Olof Hansson Torneus (1832-1908), kallad ”Tahkoniemen Olla”, och Hans Peter Hansson Torneus (1842-1894) härstammar släkten Torneus i Jukkasjärvi kyrkoby.

Henrik och Hans Olofssöner Torneus yngste bror hette Elias Olofsson Kurravaara (1806-1840). Han var vid sin död trolovad med Anna Johansdotter Eldstål (1811-1881) från Korpilombolo, kallad ”Tollin Anna”. Hon levde efter fästmannens död som skogssame och var känd och fruktad som ”klok gumma”. Samuel Paulaharju omnämner henne i sin bok Ödebygdsfolk från 1966.

Elias och Anna hade en son vid namn Johan Henrik Eliasson (1838-1907), kallad ”Könsä-Heikki”, som började kalla sig Torneus i vuxen ålder. Han var nybyggare och fiskare i Vivungi. Två av hans döttrar har fört namnet Torneus vidare:

Anna Maria Torneus (1860-1926) var gift med Petter Nilsson Fjällborg i Övre Soppero. Från hennes son Johan Henrik Torneus (1884-1968) härstammar en av släkterna Torneus i Övre Soppero.

Eva Kajsa Torneus (1861-1914) gifte sig 1904 med Henrik Johansson Heikki (1852-1919) i Vivungi. De hade flera barn tillsammans innan äktenskapet. De flesta av dessa barn kallade sig Heikki eller Henriksson, men sonen William Torneus (1883-1915) valde till skillnad från sina syskon att behålla sin mors namn även efter föräldrarnas äktenskap. Från honom härstammar släkten Torneus i Vivungi.

Henrik Johansson Heikkis farfars far, Mickel Hansson Hannu-Heikki, född i Lovikka, var husbonde på Heikki gård i Pajala och tillhörde en gren av birkarlssläkten Olkkuri, vars stamfar Olof Joensson var husbonde på Olkkuri gård i Kainuunkylä 1539.

Släkten Hansson-Torneus

Den släkt som senast har upptagit namnet Torneus härstammar från Johan Henrik Hansson Torneus (1873-1948). Han var son till Hans Mårtensson Vivungi (1823-1881) och Johanna Johansdotter Ylitalo (1827-1901) i Vivungi, och blev vid sin fars död fosterson hos den ovannämnde Johan Henrik Eliasson Torneus i Vivungi. I vuxen ålder var han handelsresande och hemmansägare i Övre Soppero. Från honom härstammar släkten

Hansson-Torneus. På rakt fäderne härstammar denna Torneus-släkt från birkarlssläkten Kyrö från Pello. Stamfadern Anund Anundsson var nämndeman och omnämns första gången 1539.

Släkten Tornaeus/Turneus i S:t Petersburg

Namnet Torneus är som sagt direkt kopplat till Tornedalen, men märkligt nog förekom namnet på 1800-talet även i S:t Petersburg. Isak Johansson Tornaeus (1794-1844) var född i byn Heinu i Hattula socken i Tavastland. Han var från 1820-talet instrumentmakare, närmare bestämt gitarmakare, i S:t Petersburg. Släkten verkar ha dött ut med hans son Alexander Tornaeus (1819-1854) som liksom fadern var instrumentmakare i S:t Petersburg. Ingen av hans fem barn levde till vuxen ålder.

Isak Johansson Tornaeus hade en bror vid namn Gustav Turneus (*1795), som på 1820-talet var snickarmästare i S:t Petersburg. Stavningen Turneus antyder att detta namn till skillnad från det tornedalska namnet uttalades med "o" snarare än med "å". Bröderna Tornaeus/Turneus förfäder var torpare och landbönder i Vånå och Hattula socknar. De har ingen uppenbar anknytning till Tornedalen, och än mindre till de övriga släkterna Torneus. Varför de valde att anta just detta namn när de flyttade till S:t Petersburg kommer troligen för alltid att vara höljt i dunkel.